

ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ *

ΝΙΚΟΣ ΒΕΤΤΑΣ

Γενικός Διευθυντής, Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών (IOBE)

Καθηγητής, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Περίληψη

Οι προβλεπόμενες δημογραφικές εξελίξεις στην Ελλάδα εμφανίζονται πολύ πιο ραγδαίες και δυσσώ-
νες σε σχέση με τις προοπτικές σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Η δημόσια συζήτηση οφείλει να αναδείξει
τον επείγοντα χαρακτήρα και τη σοβαρότητα του δημογραφικού προβλήματος για τη χώρα μας. Το
παρόν άρθρο παρουσιάζει αναλυτικά τις διάφορες επιπτώσεις και τις προκλήσεις της δημογραφικής
γήρανσης σε βασικούς τομείς της ελληνικής οικονομίας, όπως το συνταξιοδοτικό, η αγορά εργασίας,
το υγειονομικό σύστημα, οι οικογενειακές πολιτικές, η ισότητα των φύλων, η εκπαίδευση και η μετανά-
στευση. Οι μακροοικονομικές και δημοσιονομικές επιπτώσεις εκτιμώνται με ένα δυναμικό στοχαστικό
μακροοικονομικό υπόδειγμα γενικής ισορροπίας GIMF (Global Integrated Monetary and Fiscal Model).
Επιπρόσθετα, διατυπώνονται προτάσεις πολιτικής με στόχο την προσαρμογή στη νέα πραγματικότητα,
την αντιμετώπιση των προκλήσεων που αναδύονται και, τελικά, την αναχαίτιση του προβλήματος.

Λέξεις κλειδιά: Δημογραφικό, γήρανση, μακροοικονομικές επιδράσεις, δημοσιονομικές επιδράσεις,
δημόσιες πολιτικές

* Η παρούσα εργασία βασίζεται σε μελέτη του IOBE που εκπονήθηκε από τους Svetoslav Danchev, Γεώργιο Γατόπουλο, Ιάσωνα Ζαβερδινό, Νίκη Καλαβρέζου, Αντώνη Μαυρόπουλο, Αλέξανδρο Μουστάκα και Δάφνη Νικολίτσα (Αναπλ. Καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο Κρήτης), υπό τον συντονισμό του Νίκου Βέττα και με την υποστήριξη της Eurobank στο πλαίσιο ευρύτερης πρω-
τοβουλίας της για το δημογραφικό ζήτημα. Ο Βύρωνας Κοτζαμάνης (Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας) και ο Gérard-
François Dumont (Recteur et Professeur à la Sorbonne) συνέβαλαν με παρατηρήσεις ως ειδικοί σύμβουλοι.

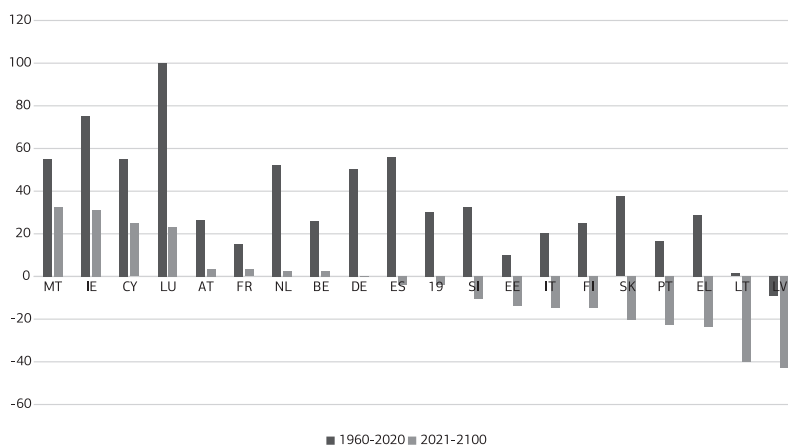
ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι προβλεπόμενες αρνητικές δημογραφικές εξελίξεις στην Ελλάδα εμφανίζονται πολύ πιο ραγδαίες σε σχέση με άλλες Ευρωπαϊκές χώρες. Ο πληθυσμός της Ελλάδας αναμένεται να υποχωρήσει στα 8,1 εκατ. έως το 2100 - μια μείωση του πληθυσμού κατά 2,5 εκατ. άτομα ή 24% σε σχέση με το 2021, σε αντιδιαστολή με μια μείωση μόλις της τάξης του 4,2% για το μέσο όρο της Ευρωζώνης (Γράφημα 1). Με βάση την έκταση της αναμενόμενης μείωσης του πληθυσμού έως το 2100, η Ελλάδα κατατάσσεται στην τρίτη χειρότερη θέση στην Ευρωζώνη, μετά τη Λετονία και τη Λιθουανία.

Ραγδαίες εξελίξεις προβλέπονται και ως προς την ηλικιακή σύνθεση του πληθυσμού με την πληθυσμιακή μείωση έως το 2100 να παρουσιάζει ιδιαίτερη ετερογένεια αναφορικά με τις ηλικιακές ομάδες (Γράφημα 2). Η μεγαλύτερη πληθυσμιακή μείωση προβλέπεται να σημειωθεί στον αριθμό των ατόμων ηλικίας μέχρι τα 30 έτη, ενώ οι γηραιότερες ηλικιακές ομάδες αναμένεται να καταγράψουν ανοδική πορεία μέσα στον ίδιο χρονικό ορίζοντα.

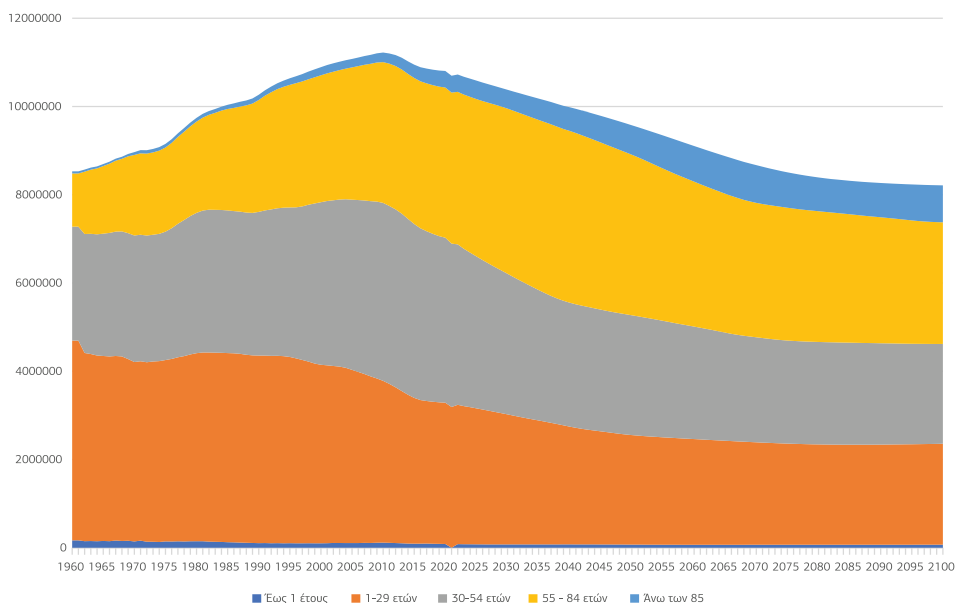
Οι εξελίξεις αυτές επιφέρουν πληθώρα επιδράσεων και προκλήσεων για το κοινωνικο-οικονομικό μέλλον της χώρας. Κάποιες από αυτές είναι περισσότερο άμεσες και εμφανείς από άλλες. Όμως, από κοινού, όλες συνηγορούν στην ανάγκη ανάδειξης του επείγοντος χαρακτήρα και της σοβαρότητας του δημογραφικού προβλήματος για τη χώρα μας, αλλά και στην ανάγκη ανάληψης σχετικής δράσης. Οι προκλήσεις που καλείται να αντιμετωπίσει η Ελλάδα, καθώς ο πληθυσμός της γηράσκει, αφορούν μια σειρά από τομείς του οικονομικού και κοινωνικού της βίου. Η βασική πρόκληση σε οικονομικούς όρους είναι ότι μειώνεται το ποσοστό του οικονομικά ενεργού πληθυσμού, ενώ ταυτόχρονα αυξάνεται το σχετικό μερίδιο του οικονομικά ανενεργού πληθυσμού. Ως αποτέλεσμα της συρρίκνωσης των νεότερων ηλικιακών ομάδων, τα δημοσιονομικά έσοδα από φόρους και εισφορές αναμένεται να βαίνουν μειούμενα. Παράλληλα, οι κοινωνικές δαπάνες (κυρίως, για υγειονομική περίθαλψη, μακροχρόνια φροντίδα και συνταξιοδοτικές παροχές) θα παρουσιάζουν ολοένα και εντονότερες αυξητικές τάσεις, καθώς ο αριθμός των ηλικιωμένων σε σχέση με τον υπόλοιπο πληθυσμό θα μεγαλώνει, θα αυξάνεται και η ζήτηση για τις

Γράφημα 1: Ποσοστιαία πληθυσμιακή εξέλιξη ανά κράτος της Ευρωζώνης

Πηγή: Eurostat – DEMOPOP, EUROPOP 2019 Data

Γράφημα 2: Πληθυσμιακή εξέλιξη ανά ηλικιακή ομάδα 1960 – 2100

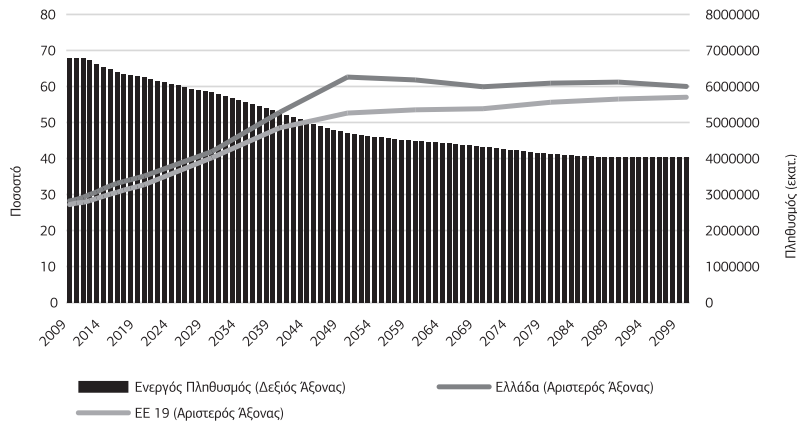
Πηγή: Eurostat – DEMOPOP, EUROPOP 2019 Data

συγκεκριμένες υπηρεσίες. Ειδικότερα, ο δείκτης εξάρτησης της τρίτης ηλικίας έχει, ήδη, αυξηθεί στην Ελλάδα από 28,2% το 2009 σε 35,6% το 2021 (Γράφημα 3). Η τάση αυτή προβλέπεται να συνεχιστεί έως περίπου το 2050, όταν ο δείκτης αναμένεται να φτάσει 63% και να σταθεροποιηθεί στη συνέχεια σε επίπεδα άνω των 60%. Βασικός παράγοντας για αυτήν την εξέλιξη είναι η ιδιαίτερα ισχυρή μείωση του οικονομικά ενεργού πληθυσμού, από 6,8 εκατομμύρια το 2010, σε 6,2 το 2020, 4,7 το 2050 (δηλαδή, μείωση κατά 39,1% μεταξύ 2010 και 2050) και τελικά σε σχεδόν 4 εκατομμύρια το 2100.

Επίσης, τα χρόνια που οι άνθρωποι ζουν σε κατάσταση όχι καλής υγείας, ήδη, τείνουν να αυξάνονται με γρηγορότερο ρυθμό από το προσδόκιμο επιβίωσης. Αυτό σημαίνει ότι οι άνθρωποι θα χρειάζονται βοήθεια και στήριξη για όλο και μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα. Πολύ σημαντικές είναι και οι κοινωνικές προκλήσεις που προκύπτουν από τη γήρανση του πληθυσμού μιας χώρας. Οι σαρωτικές αλλαγές στη δομή των οικογενειών και των νοικοκυριών από τη μείωση της γεννητικότητας και της γαμπλιότητας σημαίνουν ότι στο μέλλον θα υπάρχουν πολλοί περισσότεροι άνθρωποι που θα ζουν μόνοι τους σε μεγαλύτερη ηλικία έχοντας ανάγκη από πρακτική και συναισθηματική βοήθεια και στήριξη. Επίσης, η επικράτηση των χρόνιων νόσων έχει άμεσες επιπτώσεις σε όρους ποιότητας ζωής όχι μόνο για τους ηλικιωμένους, αλλά και για τα οικεία τους πρόσωπα (συγγενικό και φιλικό περιβάλλον) και, εν γένει, τους φροντιστές τους. Η κοινωνία θα πρέπει να είναι προετοιμασμένη σε πολλαπλά επίπεδα (όπως, σε πολιτικές και υποδομές) για να ανταπεξέλθει στις αναδυόμενες ανάγκες και προκλήσεις της δημογραφικής γήρανσης.

ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΠΡΟΤΑΓΜΑΤΑ

Γράφημα 3. Δείκτης εξάρτησης της τρίτης ηλικίας και οικονομικά ενεργός πληθυσμός. 2009 – 2100

Σημείωση: Ο δείκτης εξάρτησης της τρίτης ηλικίας ορίζεται εδώ ως ο λόγος του αριθμού των ατόμων ηλικίας 65 ετών και άνω προς τον αριθμό των ατόμων σε ηλικία 15-64 ετών.

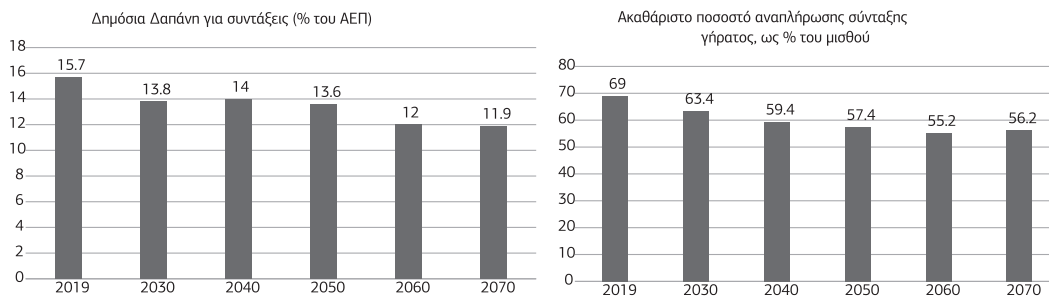
Πηγή: Eurostat – EUROPOP 2019 Data

1. ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΣΕ ΚΑΙΡΙΟΥΣ ΤΟΜΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Συνολικά, η αναχαίτιση ή αντιστροφή του δημογραφικού προβλήματος μπορεί να επιτευχθεί μέσω ενός μακροχρόνιου και καλά συντονισμένου σχεδιασμού πολιτικών σε κρίσιμους τομείς που, ενδεικτικά, περιλαμβάνουν την αγορά εργασίας, το σύστημα κοινωνικής προστασίας, τις συντάξεις, την υγεία, την ισότητα των φύλων, την εκπαίδευση, καθώς και το φορολογικό σύστημα. Παράλληλα, θα πρέπει να θωρακιστούν κρίσιμες πτυχές του συστήματος κοινωνικής προστασίας, ώστε να ανταπεξέλθουν στις επερχόμενες προκλήσεις. Επίσης, παρεμβάσεις στον τομέα της μεταναστευτικής πολιτικής δύνανται να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στο δημογραφικό και στην αύξηση του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της χώρας. Πέρα από την ανάγκη αναχαίτισης του κύματος εκροής νέων και ειδικότερα επιστημόνων και ειδικευμένου προσωπικού (brain drain) και του επαναπατρισμού αυτών που έχουν, ήδη, φύγει από τη χώρα (brain regain), θα πρέπει να υπάρχει ανοικτή συζήτηση γύρω από θέματα όχι μόνο προσέλκυσης, αλλά και ουσιαστικής ενσωμάτωσης του κατάλληλου εργατικού δυναμικού από χώρες του εξωτερικού. Επίσης, διαπιστώνονται πολύ σημαντικά περιθώρια βελτίωσης σε όρους προσβασιμότητας των πληθυσμιακών ομάδων που υπο-εκπροσωπούνται στην οικονομική και κοινωνική ζωή της χώρας (όπως οι μεγαλύτεροι σε ηλικία πολίτες, οι γυναίκες ή τα άτομα με αναπηρία). Στο συνταξιοδοτικό σύστημα, η αναμενόμενη περαιτέρω επιδείνωση στον δημογραφικό δείκτη εξάρτησης ηλικιωμένων του ελληνικού πληθυσμού εγείρει σημαντικές προκλήσεις σε σχέση με την επιδίωξη των αρχών της βιωσιμότητας και επάρκειας των συντάξεων. Η δημόσια δαπάνη για συντάξεις θα εξακολουθεί να απορροφά σημαντικούς οικονομικούς πόρους, σε διψήφιο ποσοστό του ΑΕΠ έως και το 2070 αφενός, και αφετέρου, το ακαθάριστο ποσοστό αναπλήρωσης για την σύνταξη γήρατος αναμένεται να μειωθεί περαιτέρω, έως και περί το 55% το 2060 (Γράφημα 4).¹

1. European Commission, 2021

Γράφημα 4. Αναμενόμενη εξέλιξη της βιωσιμότητας και της επάρκειας των συντάξεων, 2019 – 2070

Πηγή: Ευρωπαϊκή Επιτροπή, ιστορικά στοιχεία και προβολές σεναρίου βάσης, *Ageing Working Group Report*, 2021

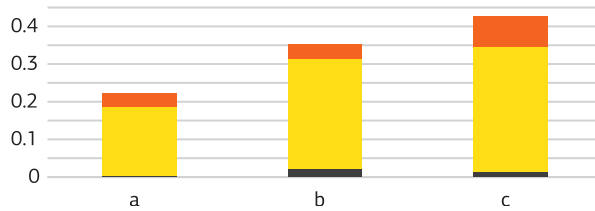
Με σκοπό την καλύτερη προσαρμογή του συνταξιοδοτικού συστήματος στις δημογραφικές εξελίξεις, απαιτούνται παρεμβάσεις για ενίσχυση του κεφαλαιοποιητικού άξονα του συστήματος, βελτίωση παραμέτρων του διανεμητικού άξονα, επιμήκυνση του επίσημου εργασιακού βίου, ενίσχυση της διακρατικής φορητότητας και θεσμική θωράκιση των πρόσφατων συνταξιοδοτικών μεταρρυθμίσεων. Στην αγορά εργασίας, οι αναμενόμενες δημογραφικές εξελίξεις οδηγούν σε μικρότερο εργατικό δυναμικό, με υψηλότερη μέση ηλικία και χαμηλότερη παραγωγικότητα. Καθώς η άνοδος της ηλικίας συνοδεύεται συνήθως από αυξημένη εργασιακή εμπειρία, που μπορεί να επιδρά θετικά στην παραγωγικότητα, εν τούτοις μπορεί να έχει και αρνητικές επιπτώσεις σε αυτήν. Και αυτό, γιατί τα άτομα που γνωρίζουν ότι δεν έχουν μεγάλο εργασιακό χρονικό ορίζοντα μπροστά τους δεν προσπαθούν να βελτιώσουν τις δεξιότητές τους και έχουν χαμηλότερη ροπή προς καινοτομία, ενώ απουσιάζουν και συχνότερα από την εργασία τους λόγω προβλημάτων υγείας. Στην ελληνική αγορά εργασίας, το μερίδιο των εργαζομένων είναι υψηλότερο σε επαγγέλματα, στα οποία η παραγωγικότητα μειώνεται παρά αυξάνεται με την ηλικία (Γράφημα 5).

Οι χρόνιες αδυναμίες της εγχώριας αγοράς εργασίας, όπως το σχετικά χαμηλό ποσοστό απασχόλησης, ειδικά στις γυναίκες όλων των ηλικιακών ομάδων και στους άνδρες στις ηλικίες κάτω των 29 ετών και άνω των 60 ετών, δημιουργούν περιθώρια για μερική αναχαίτιση των αρνητικών συνεπειών των δημογραφικών εξελίξεων. Απαιτείται, ωστόσο, η θέσπιση κατάλληλων πολιτικών για αύξηση της προσφοράς και της παραγωγικότητας της εργασίας. Πολύ σημαντική επίδραση για τη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας έχουν οι πολιτικές για την οικογένεια και την ισότητα των φύλων. Οι δαπάνες για οικογενειακές πολιτικές στην Ελλάδα βρίσκονται σε πολύ χαμηλότερα επίπεδα από τον μέσο όρο της ΕΕ, τόσο ως ποσοστό του ΑΕΠ όσο και σε κατά κεφαλήν όρους (Γράφημα 6).

Αν και διάφορα εφάπαξ οικογενειακά επιδόματα βρίσκονται σε σχετικά υψηλό επίπεδο, σε χαμηλότερα επίπεδα σε σύγκριση με τον μέσο όρο της ΕΕ βρίσκεται η Ελλάδα όσον αφορά τα περιοδικά επιδόματα σε χρήμα για την οικογένεια και το παιδί, καθώς και σε κατά κεφαλήν δαπάνες για τις παροχές σε είδος. Στο θέμα της ισότητας των φύλων η Ελλάδα, επίσης υστερεί σημαντικά - κατατάσσεται στην τελευταία θέση στην ΕΕ με βάση τον Δείκτη Ισότητας των Φύλων του EIGE για το 2021. Επομένως, υπάρχουν σημαντικά περιθώρια για βελτίωση της συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας στην Ελλάδα μέσα από τη θέσπιση κατάλληλων παρεμβάσεων πολιτικής. Η υγεία και η υγειονομική περίθαλψη είναι δύο

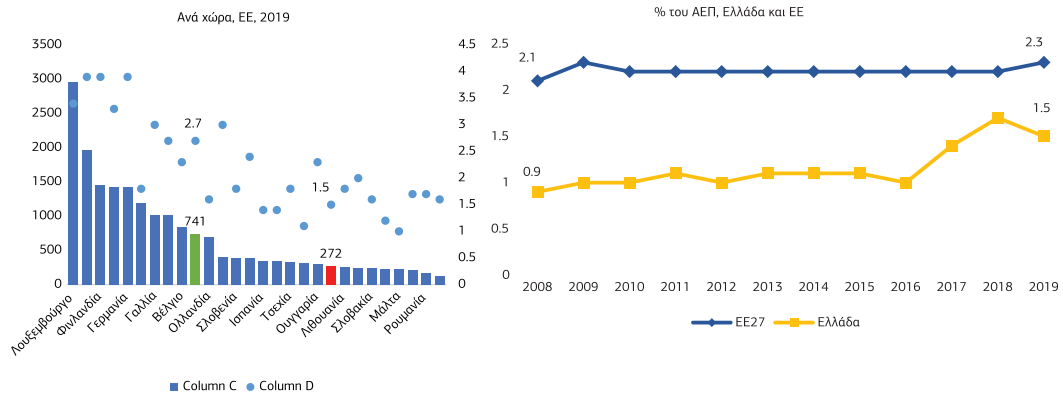
ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΠΡΟΤΑΓΜΑΤΑ

Γράφημα 5: Κατανομή των απασχολούμενων ανά επαγγελματική ομάδα και ηλικία

a: Επαγγέλματα στα οποία η παραγωγικότητα αυξάνει με την ηλικία
 b: Επαγγέλματα στα οποία η παραγωγικότητα είναι ουδέτερη με την ηλικία
 c: Επαγγέλματα στα οποία η παραγωγικότητα μειώνεται με την ηλικία
 Πηγή: ΕΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, Β' τρίμηνο 2019

Γράφημα 6: Δημόσιες δαπάνες για οικογενειακές πολιτικές

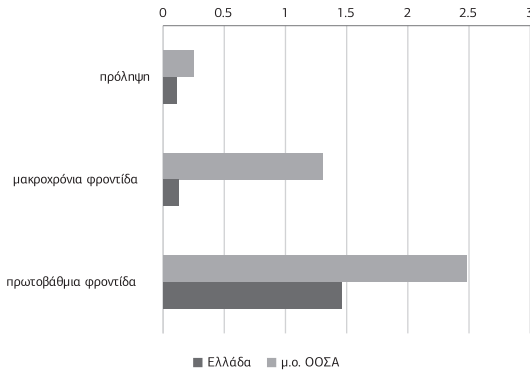

Πηγή: Eurostat, ESSPROS

τομείς, στους οποίους η πληθυσμιακή γήρανση επιδρά άμεσα και σημαντικά. Η γήρανση σε επίπεδο πληθυσμού οφείλεται εν μέρει στην επιμήκυνση του προσδόκιμου επιβίωσης. Η τελευταία, αν και επιθυμητή, συνοδεύεται από ποικίλες δυσκολίες και προκλήσεις για την ποιότητα ζωής των ατόμων, καθώς αυτά μεγαλώνουν και το επίπεδο σωματικής και πνευματικής τους υγείας επιδεινώνεται. Επίσης, η πληθυσμιακή γήρανση συσχετίζεται και με σημαντικές επιδημιολογικές αλλαγές, κυρίως ως προς τις επικρατούσες ασθένειες και τις κύριες αιτίες θανάτου. Ο τομέας υγειονομικής περίθαλψης καλείται να ανταποκριθεί στις σημαντικές αυτές προκλήσεις που αυξάνουν τη ζήτηση για υπηρεσίες υγείας και μακροχρόνιας φροντίδας, καθώς οι ανάγκες των ηλικιωμένων αυξάνονται ποσοτικά και ποιοτικά, οι παραδοσιακές οικογενειακές δομές μεταβάλλονται ριζικά και οι διαθέσιμοι πόροι χρηματοδότησης του συστήματος υγείας συρρικνώνονται λόγω της μείωσης του οικονομικά ενεργού πληθυσμού.

Αυτές οι εξελίξεις δημιουργούν σοβαρές προκλήσεις για το εγχώριο σύστημα υγείας, το οποίο πάσχει από χρόνιες αδυναμίες. Στην Ελλάδα, ιδιαίτερα υψηλό είναι το επίπεδο των άμεσων ιδιωτικών δαπανών για την υγεία (*out-of-pocket payments*), καθώς και η δημόσια φαρμακευτική και νοσοκο-

Γράφημα 7: Κατηγορίες συνολικής δαπάνης υγείας ως % του ΑΕΠ, 2019

Πηγή: ΟΟΣΑ (System of Health Accounts)

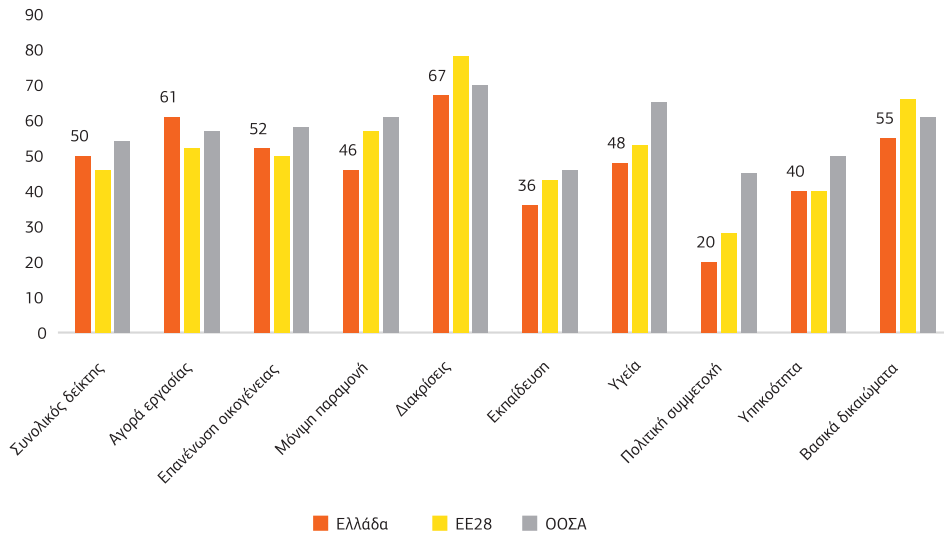
μειακή δαπάνη, ενώ πολύ χαμηλή σε σύγκριση με άλλες χώρες του ΟΟΣΑ είναι η δημόσια δαπάνη για μακροχρόνια φροντίδα, πρόληψη και πρωτοβάθμια φροντίδα υγείας (Γράφημα 7). Επομένως, οι δημογραφικές εξελίξεις οξύνουν περαιτέρω την ανάγκη για τη θέσπιση πολιτικών με στόχο τη βελτίωση της επάρκειας και της ετοιμότητας του συστήματος υγείας ως προς τις δημογραφικές και επιδημιολογικές αλλαγές, τη θωράκισή του απέναντι σε μελλοντικές χρηματοδοτικές πιέσεις, καθώς και την προαγωγή ενός υψηλότερου επιπέδου υγείας και διαβίωσης για όλους.

Οι δημογραφικές εξελίξεις της τελευταίας δεκαετίας καταγράφονται πλέον και στα μεγέθη του εγχώριου εκπαιδευτικού συστήματος. Ήδη, ο αριθμός των μαθητών της πρώτης τάξης του δημοτικού σχολείου μειώθηκε κατά 16,5% την πενταετία 2014-2019. Έως το τέλος των δημογραφικών προβολών το 2100, ο αριθμός των μαθητών των πρώτων δυο βαθμίδων εκπαίδευσης αναμένεται να μειωθεί κατά 32,1% (413 χιλ. λιγότεροι μαθητές). Χωρίς παρεμβάσεις πολιτικών, αυτή η εξέλιξη μπορεί να επιδεινώσει περαιτέρω την αναποτελεσματικότητα της χρήσης των εκπαιδευτικών πόρων στην Ελλάδα - η Ελλάδα έχει τον χαμηλότερο αριθμό μαθητών ανά διδάσκοντα στα κράτη μέλη του ΟΟΣΑ στις περισσότερες βαθμίδες εκπαίδευσης, ενώ χαμηλότερος από τον μέσο όρο του ΟΟΣΑ είναι ο δείκτης ακόμα και στις πιο πυκνοκατοικημένες διοικητικές περιφέρειες της χώρας, χωρίς αυτό να καταγράφεται σε καλές μαθησιακές επιδόσεις σε διεθνείς μετρήσεις όπως το πρόγραμμα PISA του ΟΟΣΑ. Ωστόσο, η αναμενόμενη σημαντική μείωση του πληθυσμού μαθητών δημιουργεί ευκαιρίες για αναδιάρθρωση των εκπαιδευτικών δαπανών με στόχο τη βελτίωση της ποιότητας του εκπαιδευτικού έργου, ειδικά ως προς παιδιά που προέρχονται από ευάλωτες κοινωνικές ομάδες. Επιπλέον, στην Ελλάδα, η ενσωμάτωση των μεταναστών στην οικονομική και κοινωνική ζωή της χώρας αποτελεί σημαντική πρόκληση. Η Ελλάδα υστερεί σε σχέση με τον μέσο όρο της ΕΕ και του ΟΟΣΑ στον Δείκτη Πολιτικών Ενσωμάτωση Μεταναστών (MIPEX, 2020) σε μια σειρά από τομείς, όπως η εκπαίδευση, η πολιτική συμμετοχή, η μόνιμη παραμονή, η απόδοση υπηκοότητας, τα βασικά δικαιώματα και οι διακρίσεις (Γράφημα 8).

Τέλος, σχετικά χαμηλή καταγράφεται και η αποδοχή των μεταναστών από τους Έλληνες σε έρευνες κοινής γνώμης. Στην προσπάθεια προσέλκυσης εργαζομένων υψηλής κατάρτισης, φοιτητών και ερευνητών από τρίτες χώρες, η Ελλάδα καταγράφει πολύ χαμηλές επιδόσεις σε σύγκριση με τα περισσότερα κράτη μέλη της ΕΕ, με βάση τον αριθμό νέων αδειών που εκδόθηκαν πριν την έναρξη της πανδημίας το 2019. Οι μεταναστευτικές εκροές Ελλήνων προς το εξωτερικό παραμένουν σε σχετικά υψηλά επίπεδα, ενώ τα πρώτα δείγματα από τα μέτρα επαναπατριsmού που θεσπίστηκαν πρόσφατα είναι ενθαρρυντικά. Απαιτείται η ανάπτυξη ενός συνεκτικού πλαισίου μεταναστευτικής πολιτικής με στόχο την καλύτερη ενσωμάτωση των μεταναστών στην οικονομική και κοινωνική ζωή της Ελλάδας, την προσέλκυση περισσότερων αλλοδαπών υψηλής κατάρτισης και την εξασφάλιση των κατάλληλων συνθηκών για ανακοπή των μεταναστευτικών εκροών και τον επαναπατριsmό των Ελλήνων του εξωτερικού.

ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΠΡΟΤΑΓΜΑΤΑ

Γράφημα 8: Δείκτες ενσωμάτωσης μεταναστών (βαθμολογία χωρών με άριστα το 100) ανά τομέα πολιτικής, 2019

Πηγή: Migrant Integration Policy Index (MIPEX)

2. ΕΚΤΙΜΗΣΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΔΡΑΣΕΩΝ:

ΜΑΚΡΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΥΠΟΔΕΙΓΜΑ, ΣΕΝΑΡΙΑ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ

Οι μακροοικονομικές επιδράσεις που προκύπτουν από εναλλακτικά σενάρια δημογραφικών τάσεων (ένεκα αδράνειας ή κατόπιν παρεμβάσεων πολιτικής) μπορούν να εκτιμηθούν με χρήση του υποδείγματος Global Integrated Monetary and Fiscal Model (GIMF). Πρόκειται για ένα δυναμικό στοχαστικό μακροοικονομικό υπόδειγμα γενικής ισορροπίας (DSGE model), το οποίο αναπτύχθηκε από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και χρησιμοποιείται ευρέως για τη μελέτη των επιδράσεων μεταβολών στην οικονομική πολιτική, καθώς και μεταβολών σε μια σειρά από δομικά χαρακτηριστικά της οικονομίας. Το GIMF έχει ισχυρή μικροοικονομική θεμελίωση, έχει Κεϋνσιανά και μη-Ρικαρδιανά χαρακτηριστικά, ενώ ενσωματώνει παραμέτρους που αφορούν τα χαρακτηριστικά του πληθυσμού και της αγοράς εργασίας, όπως η δυνατότητα εξωγενούς καθορισμού της προσφοράς εργασίας, που το καθιστούν κατεξοχήν κατάλληλο για την ανάλυση των επιδράσεων δημογραφικών μεταβολών (βλ. Carton et al., 2020, καθώς επίσης Gunter, et al., 2010). Παράλληλα, το υπόδειγμα ενσωματώνει λεπτομερή αποτύπωση του ρόλου του Δημοσίου, επιτρέποντας την ανάλυση των επιδράσεων μεταβολών στη δημοσιονομική πολιτική, συμπεριλαμβανομένων μεταβολών των δημοσίων δαπανών, όπως οι δαπάνες για περίθαλψη, και των μεταβιβαστικών πληρωμών, όπως οι δαπάνες για συντάξεις, καθώς και των μεταβολών στην φορολογία. Συνεπώς, το υπόδειγμα επιτρέπει τη συστηματική και ολοκληρωμένη ανάλυση των μακροοικονομικών επιδράσεων των δημογραφικών μεταβολών.

Το υπόδειγμα περιλαμβάνει πλήθος μεταβλητών που επιτρέπουν αναλυτική περιγραφή της δημοσιονομικής και της νομισματικής πολιτικής. Αξίζει να γίνει ιδιαίτερη αναφορά στα εργαλεία που προσφέρει το υπόδειγμα για την παραμετροποίηση και περιγραφή της δημοσιονομικής πολιτικής. Σε ό,τι αφορά την πλευρά των δημοσίων εσόδων, το υπόδειγμα περιλαμβάνει μεταβλητές για τη φορολογία

εισοδήματος φυσικών προσώπων (φόρος στο εισόδημα από εργασία), για τη φορολογία των επιχειρήσεων (φόρος στα κέρδη των επιχειρήσεων), για τη φορολογία στην κατανάλωση (φόρος επί του ύψους της τελικής κατανάλωσης από τα νοικοκυριά, που αντιστοιχεί στον ΦΠΑ, τους ειδικούς φόρους κατανάλωσης και άλλους συναφείς φόρους), για τη φορολογία στην περιουσία (Iump-sum φόρος, ανεξάρτητος από το ύψος εισοδήματος, ή κατανάλωσης των νοικοκυριών) και για τον δημόσιο δανεισμό. Σε ό,τι αφορά την πλευρά των δημοσίων δαπανών, το υπόδειγμα περιλαμβάνει μεταβλητές για τη δημόσια κατανάλωση, για τις μεταβιβαστικές πληρωμές του Δημοσίου (συντάξεις, επιδόματα κοινωνικής πολιτικής κ.ά.), για τις δημόσιες επενδύσεις, καθώς και για τις δαπάνες για τοκοχρεολύσια, που αφορούν δανεισμό του Δημοσίου². Για τους σκοπούς της παρούσας μελέτης, η διαμέτρηση (calibration) του υποδείγματος έγινε με βάση τα πλέον πρόσφατα διαθέσιμα αναλυτικά στατιστικά στοιχεία για την Ελλάδα, από τις βάσεις δεδομένων εθνικών λογαριασμών της Eurostat, τα οποία αφορούν το έτος 2019.

Εξετάζονται δύο βασικά σενάρια δημογραφικών τάσεων (Γράφημα 9): Στο «*απαισιόδοξο*» σενάριο, γίνεται η υπόθεση ότι δεν λαμβάνονται μέτρα για την προσαρμογή ή την αντιμετώπιση των δημογραφικών τάσεων, οι οποίες μάλιστα επιδεινώνονται σε βάθος των επόμενων δεκαετιών. Οι δημογραφικές παράμετροι για τη γονιμότητα και τη μετανάστευση που χρησιμοποιούνται για την περίοδο έως το 2100 ακολουθούν τις αντίστοιχες δυσμενέστερες παραδοχές της Eurostat αναφορικά με την Ελλάδα (low migration, low fertility assumptions). Στο «*βασικό*» σενάριο, γίνεται η υπόθεση ότι η Ελλάδα σταδιακά συγκλίνει με τον Ευρωπαϊκό μέσο όρο, με μερική και περιορισμένη, ωστόσο, άμβλυνση της τάσης γήρανσης του πληθυσμού της. Οι δημογραφικές παράμετροι για γονιμότητα και μετανάστευση που χρησιμοποιούνται για την περίοδο έως το 2100 ακολουθούν τις αντίστοιχες βασικές παραδοχές της Eurostat στις πλέον πρόσφατες προβολές για την Ελλάδα (baseline assumptions). Αυτά τα δύο σενάρια δεν συνδέονται άμεσα με πολιτικές προσαρμογής ή αντιμετώπισης του δημογραφικού προβλήματος, αναδεικνύουν, ωστόσο, τον κίνδυνο σημαντικών οικονομικών επιδράσεων σε περίπτωση αδράνειας. Συμπληρωματικά της ανάλυσης επιδράσεων των δύο σεναρίων, προκειμένου να τονιστεί η σημασία των προτεινόμενων παρεμβάσεων σε τομείς, όπως οι οικογενειακές πολιτικές, η αγορά εργασίας και η μεταναστευτική πολιτική, παρουσιάζεται ανάλυση ευαισθησίας των αποτελεσμάτων της προσομοίωσης σε σχέση με επιμέρους μεταβολές του δείκτη γονιμότητας και των μεταναστευτικών ροών, ξεχωριστά.

Γράφημα 9. Σενάρια σε σχέση με τις δημογραφικές τάσεις έως το έτος 2100

Απαισιόδοξο σενάριο	Βασικό σενάριο
<p>Πληθυσμιακές εξελίξεις βασισμένες στις παραδοχές της Eurostat για:</p> <ul style="list-style-type: none"> Χαμηλή γονιμότητα Χαμηλή μετανάστευση Μείωση του πληθυσμού της χώρας σχεδόν κατά το ήμισυ μέχρι το 2100 	<p>Πληθυσμιακές εξελίξεις βασισμένες στις βασικές (baseline) παραδοχές της Eurostat για γονιμότητα και μετανάστευση</p> <ul style="list-style-type: none"> Μείωση του πληθυσμού της χώρας κατά το 1/4 μέχρι το 2100

Ο υπολογισμός των μακροοικονομικών επιδράσεων από την υλοποίηση ενός σεναρίου δημογραφικών εξελίξεων γίνεται με την εξής διαδικασία: Αρχικά, υπολογίζεται το μέγεθος του οικονομικά ενεργού

2. Αναλυτική περιγραφή του υποδείγματος δίνεται από τους Kumhof et al., 2010, ενώ μια διεξοδική παρουσίαση των χαρακτηριστικών και της συμπεριφοράς του υποδείγματος παρουσιάζεται από τους Anderson et al., 2013.

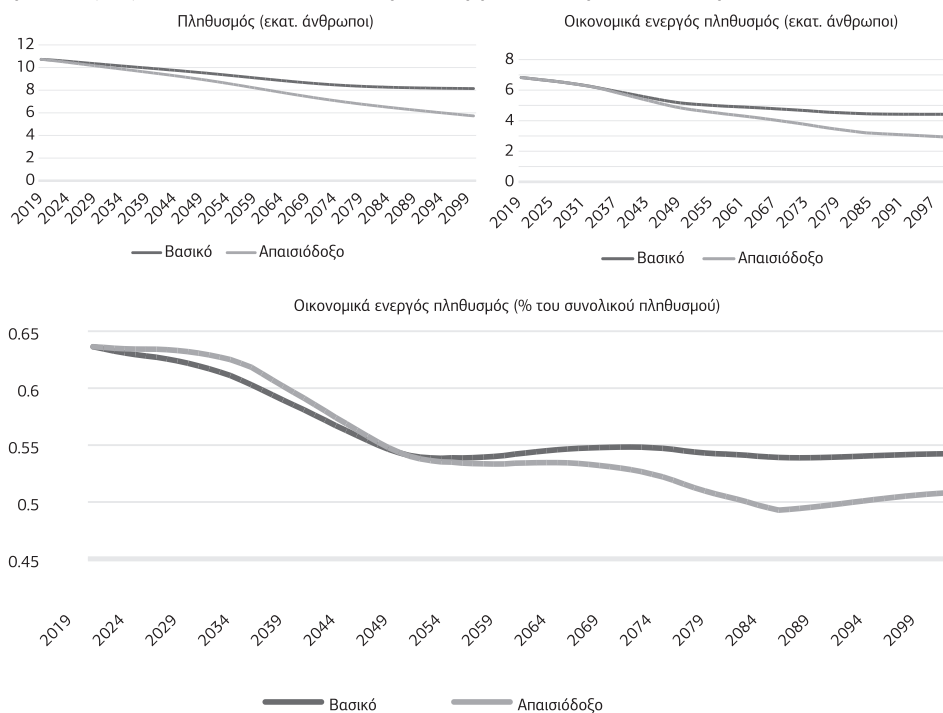
πληθυσμού, με την έννοια των ατόμων ηλικίας από 15 έως και 64 ετών, σε κάθε έτος της περιόδου που εξετάζεται. Η χρονική περίοδος που εξετάζεται στο πλαίσιο της παρούσας ανάλυσης είναι για όλα τα σενάρια τα έτη από το 2019 έως και το 2100. Η μεταβολή του οικονομικά ενεργού πληθυσμού καθορίζει την μεταβολή της προσφοράς εργασίας, σε σύγκριση με το αρχικό έτος της περιόδου. Επιπρόσθετα, οι δημογραφικές μεταβολές επιδρούν στην παραγωγικότητα της εργασίας στο σύνολο της οικονομίας. Ο Feyer (2008) αναδεικνύει τουλάχιστον δύο βασικά κανάλια, μέσα από τα οποία η γήρανση επιδρά αρνητικά κατά μέσο όρο στην παραγωγικότητα της οικονομίας, μέσα από μικρότερο βαθμό καινοτομίας και την μικρότερη ταχύτητα διοικητικών αλλαγών. Στο πλαίσιο αυτό, μελέτες έχουν εκτιμήσει ένα εύρος για την ποσοτική επίδραση της γήρανσης του πληθυσμού, ή ειδικότερα του οικονομικά ενεργού πληθυσμού, στη συνολική παραγωγικότητα μιας οικονομίας. Αυτή η επίδραση εξαρτάται, μεταξύ άλλων, από τα χαρακτηριστικά της υφιστάμενης, αλλά και της προβλεπόμενης ηλικιακής δομής του πληθυσμού της χώρας. Ενδεικτικά, οι Aiyar et al. (2016) μελετούν 24 Ευρωπαϊκές χώρες και εκτιμούν ότι μια αύξηση στο μερίδιο των απασχολούμενων ηλικίας 55-64 ετών κατά 1 ποσοστιαία μονάδα (π.μ.), θα οδηγήσει σε βραδύτερο ρυθμό μεταβολής της παραγωγικότητας της εργασίας κατά έως και 0,7 π.μ., με την Ελλάδα να αναδεικνύεται ως η χώρα με την υψηλότερη αναμενόμενη επίδραση. Επίσης, οι Daniele et al. (2020) υποστηρίζουν ότι ταχύτερη γήρανση του πληθυσμού κατά 10 π.μ. προκαλεί μείωση του ρυθμού μεταβολής της παραγωγικότητας κατά 1,5 π.μ. Επιπρόσθετα, οι Maestas et al. (2016) εκτιμούν ότι 10% αύξηση στο ποσοστό του πληθυσμού άνω των 60 ετών οδηγεί σε μείωση κατά 3,7% του ρυθμού μεταβολής της παραγωγικότητας της εργασίας.

Στο πλαίσιο της παρούσας ανάλυσης, ακολουθούνται παραδοχές για διαταραχές στην παραγωγικότητα της εργασίας αντίστοιχες με αυτές των Maestas et al. (2016). Ειδικότερα, για κάθε σενάριο υπολογίζεται σε κάθε έτος η μείωση της παραγωγικότητας της εργασίας, υποθέτοντας βασικό ρυθμό μεγέθυνσης της παραγωγικότητας της εργασίας ύψους 1,5% ετησίως, με την παραγωγικότητα της εργασίας να μειώνεται κατά 3,7% για κάθε αύξηση κατά 10% του λόγου των ατόμων ηλικίας 60 ετών και άνω στο σύνολο του πληθυσμού στο απαισιόδοξο σενάριο και με το ήμισυ αυτού του ρυθμού στο βασικό σενάριο.

Περαιτέρω, κάθε σενάριο ενέχει επίδραση στο δημοσιονομικό ισοζύγιο, καθώς μεταξύ άλλων, επηρεάζονται τα έσοδα του Δημοσίου από φορολογία εισοδήματος και οι δαπάνες τόσο για παροχή υπηρεσιών, όσο και για συντάξεις. Με δεδομένα τα χαρακτηριστικά κάθε σεναρίου, υπολογίστηκαν οι συνολικές ετήσιες επιδράσεις στις δαπάνες του Δημοσίου ως ποσοστά του ΑΕΠ για κάθε έτος την περίοδο 2019-2100. Η γήρανση του πληθυσμού αυξάνει τη δημοσιονομική πίεση για υψηλότερες δαπάνες σε σχέση με το σύστημα υγείας και τις συντάξεις. Οι de Meijer et al. (2013) εκτιμούν ότι η αναμενόμενη γήρανση του πληθυσμού δύναται να οδηγήσει σε ετήσιο ρυθμό αύξησης των δαπανών για την υγεία κατά έως και 1%. Στο πλαίσιο αυτό, γίνεται η υπόθεση ότι η μέση δημόσια δαπάνη ανά ηλικιωμένο για υγειονομική περίθαλψη το 2019 θα αυξάνεται σε πραγματικούς όρους κατά 0,5% ετησίως, αντανakλώντας αφ' ενός την αύξηση της μέσης ηλικίας της ομάδας των ηλικιωμένων και αφ' ετέρου το γεγονός ότι με την πάροδο του χρόνου γίνονται διαθέσιμες νέες θεραπείες, οι οποίες είναι πιο εξελιγμένες και έχουν υψηλότερο κόστος. Όσον αφορά την εξέλιξη της δημόσιας δαπάνης για συντάξεις, λαμβάνεται υπόψη η μέση δημόσια δαπάνη για συντάξεις ανά ηλικιωμένο το 2019, σε πραγματικούς όρους.

Η προσομοίωση ενός σεναρίου στο πλαίσιο του μακροοικονομικού υποδείγματος γίνεται ως εξής: Η οικονομία θεωρείται ότι βρίσκεται αρχικά σε μια σταθερή κατάσταση, στην οποία τα βασικά οικονο-

Γράφημα 10: Εξέλιξη του συνολικού και οικονομικά ενεργού πληθυσμού, ανά σενάριο

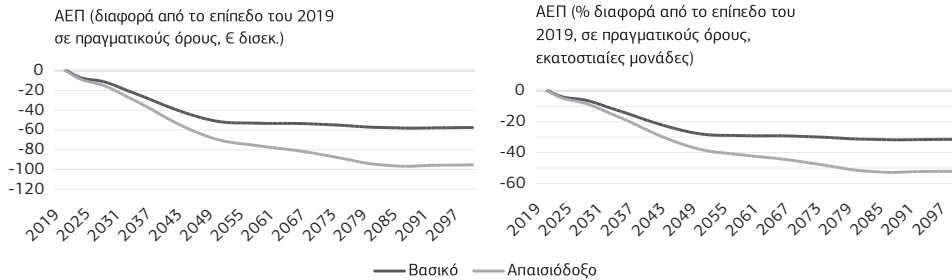
Πηγή: Εκτιμήσεις IOBE

μικά μεγέθη έχουν τις τιμές που αποτυπώνονται στα στατιστικά στοιχεία για το έτος 2019. Ξεκινώντας από το 2019, εφαρμόζεται στην οικονομία ένα σύνολο εξωγενών διαταραχών μέχρι το έτος 2100. Οι διαταραχές αυτές είναι η μεταβολή της προσφοράς εργασίας όπως υποδεικνύεται από την μεταβολή του οικονομικά ενεργού πληθυσμού, η μεταβολή της παραγωγικότητας της εργασίας που ακολουθεί τις μεταβολές της ηλικιακής δομής του πληθυσμού, η μεταβολή των μεταβιβαστικών πληρωμών του Δημοσίου, που αφορά την υγειονομική δαπάνη, και η μεταβολή της δημόσιας κατανάλωσης, που αφορά την δαπάνη για περίθαλψη ηλικιωμένων. Καθ' όλη την διάρκεια της περιόδου, διατηρούνται σταθεροί οι φορολογικοί συντελεστές στα κέρδη των επιχειρήσεων και στην κατανάλωση, η φορολογία περιουσίας διατηρείται σταθερή ως ποσοστό του ΑΕΠ, οι δημόσιες επενδύσεις διατηρούνται επίσης σταθερές ως ποσοστό του ΑΕΠ, και η φορολογία εισοδήματος φυσικών προσώπων προσαρμόζεται έτσι ώστε να διατηρείται η δημοσιονομική ισορροπία όπως ήταν το 2019. Η συμπεριφορά των μεταβλητών του υποδείγματος για κάθε έτος της περιόδου υπό τις προαναφερθείσες εξωγενείς διαταραχές υπολογίζεται στο πλαίσιο προσομοίωσης του υποδείγματος με το υπολογιστικό πακέτο DYNARE, στο περιβάλλον του προγράμματος MATLAB³. Από την ανάλυση αυτή προκύπτουν χρονοσειρές για ένα σύνολο από βασικά οικονομικά μεγέθη, συμπεριλαμβανομένων του ΑΕΠ, της απασχόλησης και των εσόδων του

3. MATLAB R2018a με DYNARE v4.5.7.

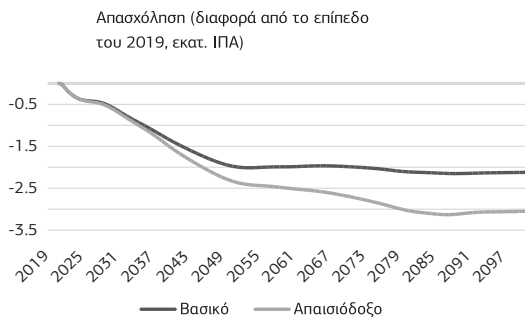
ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΠΡΟΤΑΓΜΑΤΑ

Γράφημα 11: Εκτιμώμενη επίδραση στο ΑΕΠ, ανά σενάριο

Πηγή: Εκτιμήσεις IOBE

Γράφημα 12: Εκτιμώμενη επίδραση στην απασχόληση, ανά σενάριο

Ο αριθμός των απασχολούμενων εκφράζεται σε όρους ετήσιων ισοδύναμων θέσεων εργασίας πλήρους απασχόλησης (ΙΠΑ)
Πηγή: Εκτιμήσεις IOBE

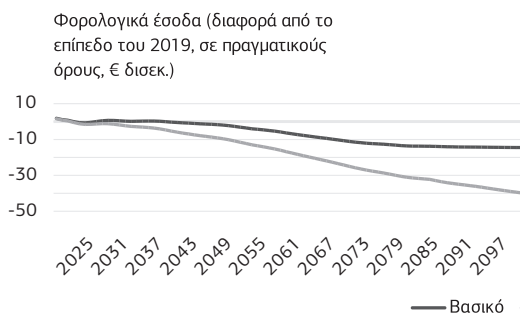
εθνικού εισοδήματος και απασχόλησης, αλλά και έμμεσες μακροχρόνιες επιπτώσεις μέσω μείωσης της παραγωγικότητας της εργασίας και μείωσης της κατά κεφαλήν οικονομικής ευημερίας. Σε αντιδιαστολή με το απαισιόδοξο σενάριο, το βασικό σενάριο αντισταθμίζει σημαντικά τις απώλειες και βελτιώνει τις προοπτικές οικονομικής μεγέθυνσης, αλλά και κατά κεφαλήν ευημερίας. Η γήρανση του πληθυσμού αποτυπώνεται με υψηλότερη ταχύτητα στο απαισιόδοξο σενάριο σε σχέση με το βασικό σενάριο (Γράφημα 10). Ενδεικτικά, στη βάση των αντίστοιχων παραδοχών της Eurostat, ο πληθυσμός αναμένεται να συρρικνωθεί κατά 24% έως το 2100 στο βασικό σενάριο σε σχέση με το 2019, σε αντιδιαστολή με μείωση κατά 47% στο απαισιόδοξο σενάριο. Ακόμα μεγαλύτερη αναμένεται η συρρίκνωση στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό, κατά 35% έως το 2100 στο βασικό σενάριο, σε αντιδιαστολή με μείωση κατά 57% στο απαισιόδοξο σενάριο. Ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός ως ποσοστό του συνολικού πληθυσμού αναμένεται να μειωθεί από 64% το 2019 σε 54% στο βασικό σενάριο ή και κάτω από το 50% για κάποια έτη στο απαισιόδοξο σενάριο.

Η επίδραση των σεναρίων στο πραγματικό ΑΕΠ παρουσιάζεται ως διαφορά από το επίπεδο του 2019 για κάθε έτος την περίοδο 2020-2100, τόσο ως ποσοστό του ΑΕΠ το 2019, καθώς και σε σταθε-

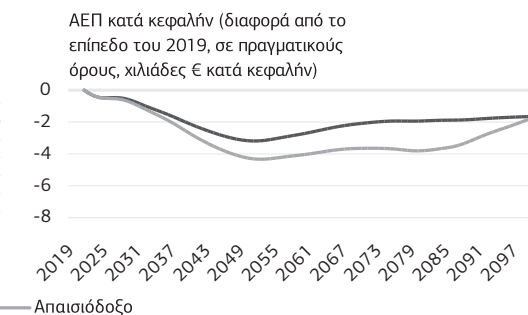
Δημοσίου. Τα μεγέθη αυτά παρουσιάζονται με τη μορφή απόλυτων και ποσοστιαίων διαφορών από το αρχικό επίπεδο, στο έτος 2019. Μεγέθη όπως το ΑΕΠ και τα έσοδα του Δημοσίου παρουσιάζονται πάντα σε πραγματικούς όρους, σε σταθερές τιμές 2019.

Τα αποτελέσματα των μακροοικονομικών προσομοιώσεων δείχνουν ότι το απαισιόδοξο σενάριο επιφέρει σημαντική πτώση της οικονομικής δραστηριότητας σε βάθος χρόνου, η οποία αρχίζει να γίνεται περισσότερο αισθητή μετά την πρώτη εικοσαετία. Βασικό κανάλι της επίδρασης αποτελεί η μείωση του οικονομικά ενεργού πληθυσμού και η αύξηση του δείκτη εξάρτησης, με αρνητικές συνέπειες σε όρους ακαθάριστου

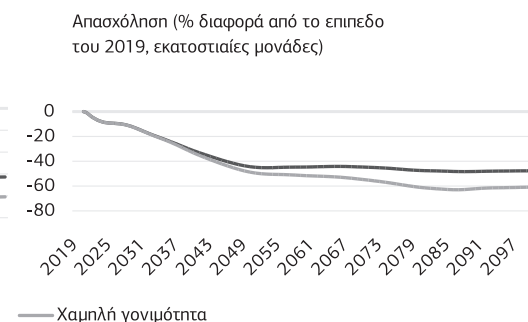
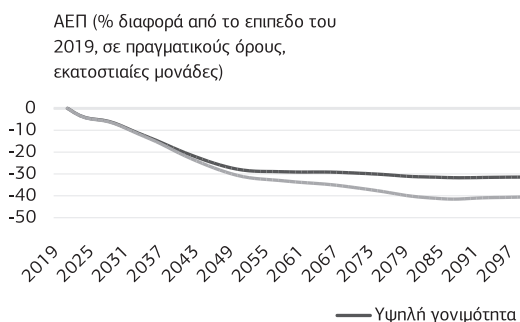
Γράφημα 13: Εκτιμώμενη επίδραση στα δημόσια έσοδα, ανά σενάριο

Γράφημα 14: Εκτιμώμενη επίδραση στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ, ανά σενάριο

Γράφημα 15: Ανάλυση ευαισθησίας για την εκτιμώμενη επίδραση του συντελεστή γονιμότητας

Γράφημα 16: Ανάλυση ευαισθησίας για την εκτιμώμενη επίδραση των μεταναστευτικών ροών

Σημείωση: Στο σενάριο «υψηλής γονιμότητας» χρησιμοποιούνται οι παράμετροι του βασικού σεναρίου γονιμότητας της Eurostat (baseline fertility assumptions), ενώ στο σενάριο «χαμηλής γονιμότητας» χρησιμοποιούνται οι παράμετροι του σεναρίου «χαμηλής γονιμότητας» της Eurostat (low fertility assumptions). Ο αριθμός των απασχολούμενων εκφράζεται σε όρους ετήσιων ισοδύναμων πλήρους απασχόλησης

Πηγή: Εκτιμήσεις IOBE

ρές τιμές του έτους 2019 (Γράφημα 11). Στη βάση των σχετικών δημογραφικών παραδοχών, ceteris paribus, το πραγματικό ΑΕΠ, το 2100 αναμένεται να είναι μειωμένο σε σχέση με αυτό του 2019, κατά €58 δισεκ. ή 31 π.μ. στο βασικό σενάριο και κατά €95 δισεκ. ή 52 π.μ. στο απαισιόδοξο σενάριο. Η εκτίμηση του βασικού σεναρίου οδηγεί σε υψηλότερο ΑΕΠ σε σχέση με το απαισιόδοξο σενάριο, μεσοσταθμικά για το σύνολο της περιόδου 2020-2100 κατά €23 δισεκ. και κατά €38 δισεκ. το 2100, σε τιμές του 2019. Είναι φανερό ότι το βασικό σενάριο έχει θετικές μακροχρόνιες επιδράσεις στην πορεία της οικονομίας, σε σύγκριση με το απαισιόδοξο.

Η επίδραση των σεναρίων στην απασχόληση παρουσιάζεται για την περίοδο 2020-2100 (Γράφημα 12) ως διαφορά από το επίπεδο του 2019,

σε εκατομμύρια εργαζομένων, σε όρους Ισοδύναμων θέσεων εργασίας Πλήρους Απασχόλησης (ΙΠΑ). Η συνολική απασχόληση ακολουθεί τις εξελίξεις στον συνολικό πληθυσμό. Χωρίς λήψη μέτρων, η απασχόληση αναμένεται να μειωθεί κατά 3,1 εκατομμύρια εργαζομένους μέχρι το 2100 στο απαισιόδοξο σενάριο. Η εκτίμηση του βασικού σεναρίου οδηγεί σε υψηλότερη απασχόληση σε όρους Ισοδύναμων Πλήρους Απασχόλησης (ΙΠΑ), σε σχέση με το απαισιόδοξο σενάριο, μεσοσταθμικά κατά 0,9 εκατομμύρια άτομα την περίοδο 2020-2100.

Η επίδραση των σεναρίων στα δημόσια έσοδα παρουσιάζεται για την περίοδο 2020-2100 (**Γράφημα 13**) ως διαφορά από το επίπεδο του 2019, σε σταθερές τιμές του έτους 2019. Τα δημόσια έσοδα από τα διάφορα είδη φορολογίας μειώνονται σημαντικά σε βάθος χρόνου. Η εκτίμηση του βασικού σεναρίου οδηγεί σε υψηλότερα ετήσια δημόσια έσοδα, σε σχέση με το απαισιόδοξο σενάριο, κατά περίπου €11 δισεκ., μεσοσταθμικά για το σύνολο της περιόδου 2020-2100. Σε σχέση με το απαισιόδοξο σενάριο, το βασικό σενάριο αντισταθμίζει μερικώς τις απώλειες και σε όρους κατά κεφαλήν ευημερίας του πληθυσμού, οι οποίες προκύπτουν από τις επιδεινούμενες δημογραφικές τάσεις. Η επίδραση στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ σε σχέση με το επίπεδο του 2019, επηρεάζεται σημαντικά, μεταξύ άλλων, τόσο από τις διαταραχές στην παραγωγικότητα της εργασίας που προκαλεί η γήρανση του πληθυσμού, ειδικά του οικονομικά ενεργού, όσο και από την ηλικιακή δομή και την εξέλιξή της στον χρόνο, ανά σενάριο. Ενδεικτικά, όπως φαίνεται στο **Γράφημα 14**, το ποσοστό του οικονομικά ενεργού πληθυσμού μειώνεται σαφώς ταχύτερα στην περίπτωση του απαισιόδοξου σεναρίου, ωστόσο συγκλίνει με το βασικό σενάριο προς τα τέλη του 21^{ου} αιώνα, οπότε και αντίστοιχα παρουσιάζεται η τάση στο εκτιμώμενο κατά κεφαλήν ΑΕΠ (μειωμένο κατά περίπου €1740 σε σχέση με το ΑΕΠ το 2019). Ωστόσο, μεσοσταθμικά για το σύνολο της περιόδου 2020-2100, η εκτίμηση στο βασικό σενάριο οδηγεί σε υψηλότερο κατά κεφαλήν ΑΕΠ σε σχέση με το απαισιόδοξο σενάριο, κατά περίπου €1000.

Οι πολιτικές ισότητας των φύλων, υποστήριξης της γυναίκας και της οικογένειας, που μπορούν να οδηγήσουν σε αύξηση των γεννήσεων, έχουν σημαντικό ρόλο στο μετριασμό του οικονομικού πλήγματος από τη δημογραφική συρρίκνωση (**Γράφημα 15**). Με χαμηλή γονιμότητα, *ceteris paribus*, το ετήσιο πραγματικό ΑΕΠ της Ελλάδας το 2100 αναμένεται να είναι 40% χαμηλότερο από ότι το 2019, ενώ η εικόνα με υψηλή γονιμότητα βελτιώνεται, με την πτώση να περιορίζεται στο 31%. Αντίστοιχα, τα οφέλη στην απασχόληση από την ενίσχυση της γονιμότητας είναι μεγάλα. Με χαμηλή γονιμότητα, η απασχόληση στην Ελλάδα το 2100 αναμένεται να είναι 61% χαμηλότερη από ότι το 2019, ενώ με υψηλή γονιμότητα η πτώση περιορίζεται σημαντικά στο 48%.

Η ενίσχυση των μεταναστευτικών εισροών μπορεί να παίξει σημαντικό ρόλο στην αναχαίτιση της οικονομικής συρρίκνωσης και πτώσης της απασχόλησης (**Γράφημα 16**). Με χαμηλές μεταναστευτικές εισροές, *ceteris paribus*, το ετήσιο πραγματικό ΑΕΠ της Ελλάδας το 2100 αναμένεται να είναι 35% χαμηλότερο από ότι το 2019, ενώ η απασχόληση αναμένεται να μειωθεί κατά 54%, σε όρους ισοδύναμων θέσεων πλήρους απασχόλησης. Αντίθετα, υψηλές μεταναστευτικές εισροές, *ceteris paribus*, δύνανται να περιορίσουν την πτώση στο ετήσιο πραγματικό ΑΕΠ της Ελλάδας το 2100 στο 28% σε σχέση με το 2019, και την πτώση στην απασχόληση στο 42%, πάντα σε σχέση με το 2019. Τέλος, σημαντικές είναι οι επιδράσεις των δημογραφικών τάσεων και στα δημοσιονομικά μεγέθη της χώρας. Η συνετή δημοσιονομική πολιτική είναι απαραίτητη για την εγγύηση βιωσιμότητας σε μια χώρα με ιδιαίτερα υψηλό χρέος. Η δημοσιονομική βιωσιμότητα της χώρας είναι κρίσιμη τόσο για την καλύτερη προσαρμογή όσο

και τον μετριασμό των δημογραφικών τάσεων, καθώς παρέχει τους απαραίτητους πόρους για να εφαρμοστούν οι προτεινόμενες πολιτικές ενώ δημιουργεί τις προϋποθέσεις για σταθερότητα, ασφάλεια και βελτίωση του φυσικού και μεταναστευτικού ισοζυγίου καθιστώντας τη χώρα και τις συνθήκες ζωής σε αυτήν περισσότερο ελκυστικές.

Σε ένα σενάριο αδράνειας απέναντι στις δημογραφικές τάσεις, η Ελλάδα αναμένεται να αντιμετωπίσει εντεινόμενους δημοσιονομικούς περιορισμούς μακροχρόνια, μειώνοντας τους βαθμούς ελευθερίας των ασκούντων πολιτική στο μέλλον για χρήση των δημοσιονομικών εργαλείων με αναπτυξιακό προσανατολισμό. Χαρακτηριστικά, τα αποτελέσματα της προσομοίωσης για το 2100 δείχνουν μια σημαντικά μεγαλύτερη μείωση των φορολογικών εσόδων στο απαισιόδοξο σενάριο (κατά €40 δισεκ. μείωση από το 2019) σε σχέση με το βασικό σενάριο (κατά €14 δισεκ. αντίστοιχα), ενώ οι δαπάνες για υγεία και συντάξεις αντίστροφα αυξάνονται περισσότερο στο απαισιόδοξο σενάριο, αναλογικά ως ποσοστό του ΑΕΠ. Παράλληλα, εγκυμονεί ο κίνδυνος μεγέθυνσης της παραοικονομίας, στο βαθμό που δεν εφαρμοστούν οι προτεινόμενες παρεμβάσεις, ειδικά σε τομείς όπως η προσχολική φροντίδα, η μακροχρόνια φροντίδα και η υγεία, όπου αναμένονται αυξημένες ανάγκες και όπου παρατηρούνται ήδη φαινόμενα ανεπίσημων συναλλαγών. Η παραοικονομία υποδαυλίζει την κοινωνική δικαιοσύνη, καθώς μειώνεται η φορολογική βάση και το φορολογικό βάρος κατανέμεται υπέρμετρα σε ένα υποσύνολο του πληθυσμού, με αποτέλεσμα να αποδυναμώνεται η κοινωνική συνοχή και η προοπτική βιώσιμης ανάπτυξης.

3. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Οι δημογραφικές εξελίξεις δημιουργούν πολύ σοβαρές προκλήσεις για μια σειρά από τομείς κοινωνικής πολιτικής, όπως η υγεία, οι συντάξεις, η εκπαίδευση και η αγορά εργασίας. Απαιτούνται στοχευμένες πολιτικές για να διορθωθούν χρόνιες αδυναμίες αυτών των τομέων και να τους θωρακίσουν από τις επερχόμενες δημογραφικές εξελίξεις. Ταυτόχρονα, πολύ σημαντικό ρόλο για μετριασμό των δημογραφικών εξελίξεων σε βάθος χρόνου έχουν οικογενειακές και μεταναστευτικές πολιτικές, οι οποίες επηρεάζουν την πληθυσμιακή δομή της χώρας και δομικούς δημογραφικούς δείκτες, όπως τη γεννητικότητα. Το εύρος των κοινωνικών τομέων που χρήζουν παρεμβάσεων για να ανταποκριθούν στις προκλήσεις που δημιουργεί το δημογραφικό πρόβλημα και η δομική, μακροχρόνια φύση αυτών των παρεμβάσεων απαιτούν τη δημιουργία των κατάλληλων θεσμικών εργαλείων. Το δημογραφικό είναι πολυδιάστατο πρόβλημα που απαιτεί τον συντονισμό υπηρεσιών από πολλούς κοινωνικούς τομείς και θεσμική θωράκιση, ώστε οι πολιτικές που θεσπίζονται να μην ανατρέπονται μέσα από τον εκλογικό κύκλο. Για τον ίδιο λόγο, πολύ σημαντικό ρόλο στη χάραξη και υλοποίηση των σχετικών πολιτικών έχει και η συμμετοχή της ευρύτερης κοινωνίας.

Η συγκρότηση διακομματικής κοινοβουλευτικής επιτροπής για το δημογραφικό το 2017 ήταν ένα πρώτο βήμα στην κατεύθυνση αναγνώρισης της σημασίας του δημογραφικού προβλήματος και στον προσδιορισμό πολιτικών για την επίλυσή του που χαίρουν ευρείας πολιτικής συναίνεσης. Ωστόσο, η υλοποίηση αυτών των πολιτικών απαιτεί μεγαλύτερη συνέχεια και επιπλέον θεσμούς, με σκοπό τη διευκόλυνση του συντονισμού, της στοχοθεσίας, της υλοποίησης, της αξιολόγησης και της περαιτέρω βελτίωσης των σχετικών πολιτικών. Προς αυτήν την κατεύθυνση, προτείνεται η θέσπιση Εθνικού Συντονιστή για τον Μετριασμό και την Προσαρμογή στις Δημογραφικές Εξελίξεις. Ο σκοπός του συντο-

νιστή θα είναι η οργάνωση ενός Εθνικού Σχεδίου Δράσης για την υλοποίηση πολιτικών με στόχο τον μετριασμό και την προσαρμογή στις δημογραφικές εξελίξεις. Το Εθνικό Σχέδιο Δράσης θα καταγράφει υφιστάμενα και υπό σχεδίαση μέτρα πολιτικής, με σχετικούς ποσοτικούς και ποιοτικούς στόχους, ορόσημα, πηγές χρηματοδότησης και χρονοδιαγράμματα. Για ουσιαστική και τακτική διαβούλευση και επικοινωνία του Εθνικού Σχεδίου Δράσης με την ευρύτερη κοινωνία προτείνεται η σύσταση Εθνικής Διακομματικής Επιτροπής για το Δημογραφικό Πρόβλημα, με τη συμμετοχή εκπροσώπων δημόσιων φορέων, τοπικής αυτοδιοίκησης, κοινωνικών εταίρων, οργανισμών της κοινωνίας των πολιτών, καθώς και μελών της ακαδημαϊκής κοινότητας. Η Επιτροπή αυτή θα έχει ως βασικό σκοπό τη διευκόλυνση της συλλογής διοικητικών δεδομένων και πληροφοριών για τον σχεδιασμό και υλοποίηση σχετικών μέτρων από τα αρμόδια υπουργεία. Τέλος, προτείνεται η σύσταση ανεξάρτητου Παρατηρητήριου Υλοποίησης Δημογραφικών Πολιτικών, με αντικείμενο την ανάλυση και αξιολόγηση της πορείας υλοποίησης του Εθνικού Σχεδίου Δράσης.

Μέσα από τη λειτουργία των παραπάνω θεσμών, οι πολιτικές παρεμβάσεις μπορούν να έχουν την απαιτούμενη συνοχή και διαχρονική συνέπεια. Ορισμένες παρεμβάσεις, οι οποίες μπορούν να ενταχθούν σε ένα εθνικό σχέδιο δράσεις συνοψίζονται στον Πίνακα 1. Μέσα από τη λειτουργία των παραπάνω θεσμών, δύνανται να προσδιοριστούν με μεγαλύτερη ακρίβεια οι παράμετροι των προτεινόμενων μέτρων, η προτεραιοποίησή τους, οι στόχοι που θα πρέπει να επιτευχθούν, το δημοσιονομικό τους κόστος, το αναμενόμενο όφελος, καθώς και το χρονοδιάγραμμα εκτέλεσής τους. Οι παρεμβάσεις που προτείνονται αναμένεται να αποφέρουν σημαντικά δευτερογενή δημοσιονομικά οφέλη. Ειδικότερα, μεταξύ άλλων, τα προτεινόμενα μέτρα στους τομείς των οικογενειακών πολιτικών, της υγείας, καθώς και της μετανάστευσης, θα συμβάλουν μακροχρόνια στη μείωση της ανεπίσημης οικονομίας με διεύρυνση της φορολογικής βάσης. Οι προτάσεις περί θεσμικής θωράκισης μιας εθνικής στρατηγικής για το δημογραφικό, σε συνδυασμό με επιμέρους εθνικές στρατηγικές για τομείς, όπως η εκπαίδευση και το συνταξιοδοτικό, δύνανται να ενισχύσουν τη μακροχρόνια συνέπεια και λογοδοσία των ασκούντων πολιτική. Η διαφανής και συστηματική ενημέρωση των πολιτών για τον τρόπο αξιοποίησης των δημοσιονομικών πόρων, η οποία θα διασφαλίζεται και μέσα από τους προτεινόμενους νέους θεσμούς, αποτελεί κλειδί προκειμένου να ενισχυθεί η αδύναμη κουλτούρα «φορολογικής συνείδησης» των πολιτών.

Παράλληλα με την εφαρμογή των μέτρων πολιτικής για το δημογραφικό στους επιμέρους τομείς, προτείνεται η σύσταση μηχανισμού για τη συστηματική παρακολούθηση της εφαρμογής και την εκτίμηση επιδράσεων των μέτρων. Ένας τέτοιος μηχανισμός δύναται να επισημαίνει έγκαιρα τα εμπόδια στην εφαρμογή και να προτείνει διορθωτικές παρεμβάσεις προκειμένου να βελτιωθεί η αποτελεσματικότητα των μέτρων. Στην Ελλάδα, όπου το δημόσιο χρέος είναι υψηλό, ο δημοσιονομικός «χώρος» είναι ιδιαίτερα πολύτιμος και, συνεπώς, είναι κρίσιμο αυτός να αξιοποιείται σε τομείς με υψηλό αναπτυξιακό πολλαπλασιαστή και μακροχρόνια δυναμική.

4. ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Η δημογραφική γήρανση είναι σε μεγάλο βαθμό αναπόφευκτη, καθώς ορισμένοι από τους παράγοντες που την τροφοδοτούν (όπως, η αύξηση του προσδόκιμου επιβίωσης ή η μείωση του μέσου αριθμού παιδιών ανά γυναίκα στις νεότερες γενιές) αντανακλούν τις επεληθούσες τις τελευταίες δεκαετίες ση-

μαντικές αλλαγές σε πλήθος πεδίων εκτός του «δημογραφικού». Επίσης, ακόμη κι εάν επιτυγχάνονταν ποσοστά γονιμότητας πάνω από το ποσοστό γενεακής αναπλήρωσης, τα οικονομικά οφέλη θα γίνονταν αντιληπτά σε ορίζοντα 20ετίας τουλάχιστον. Παρά τις δυσκολίες, η αναχαίτιση ή ακόμη και η αντιστροφή του δημογραφικού προβλήματος θα πρέπει να παραμείνει στο στόχαστρο του σχεδιασμού πολιτικής, ειδικά στον βαθμό που οι δημογραφικές τάσεις (και ειδικά τα χαμηλά ποσοστά γονιμότητας) δεν αντικατοπτρίζουν τόσο προτιμήσεις όσο περιορισμούς σε όρους οικονομικών δυνατοτήτων και ευημερίας των ατόμων και των νοικοκυριών. Επίσης, η επίτευξη κοινωνικής και πολιτικής συναίνεσης είναι ένας πολύ σημαντικός παράγοντας για την επιτυχία του εγχειρήματος. Η αντιμετώπιση των δημογραφικών προκλήσεων κρίνεται επείγουσα και ολιγωρία ή αδυναμία αντιμετώπισης του ζητήματος θα οδηγήσει με βεβαιότητα σε σημαντικότερη επιβάρυνση βασικών τομέων της οικονομίας, αλλά και σε προκλήσεις σε όρους οικονομικής μεγέθυνσης, ανταγωνιστικότητας, γεωπολιτικής ασφάλειας και κοινωνικής ευημερίας. Όσο η δημογραφική γήρανση θα προχωρά και δεν θα αντιμετωπίζεται, η χώρα θα καλείται να επωμιστεί ένα διαρκώς αυξανόμενο κόστος.

Δεδομένου ότι η γήρανση του πληθυσμού είναι ένα σύνθετο και πολυδιάστατο ζήτημα με ποικίλες αιτίες και επιπτώσεις, είναι κρίσιμης σημασίας η ολιστική μελέτη και αντιμετώπισή του. Επιμέρους παρεμβάσεις μπορεί να μην έχουν ουσιαστικά αποτελέσματα, εάν δεν εξερευνηθούν οι διασυνδέσεις της πληθυσμιακής γήρανσης με όσο το δυνατόν περισσότερους σχετικούς τομείς πολιτικής ή εάν απουσιάζει ο απαραίτητος συντονισμός μεταξύ των πολιτικών που επηρεάζουν τη μελλοντική εξέλιξη των δημογραφικών δεικτών της χώρας. Όμως, καθώς οι θετικές επιδράσεις από αυτά τα μέτρα δεν αναμένεται να αποτυπωθούν σύντομα στους δημογραφικούς δείκτες, οι αναμενόμενες δημογραφικές μεταβολές αναπόφευκτα θα δημιουργήσουν πολύ σοβαρές προκλήσεις για μια σειρά από τομείς κοινωνικής πολιτικής. Ως εκ τούτου, απαιτείται άμεση λήψη μέτρων πολιτικής, τόσο στην κατεύθυνση μετριασμού των δημογραφικών μεταβολών μακροπρόθεσμα, όσο και για την κοινωνικο-οικονομική προσαρμογή σε μεσοπρόθεσμο ορίζοντα.

ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΠΡΟΤΑΓΜΑΤΑ

Πίνακας 1: Σύνοψη των προτεινομένων παρεμβάσεων πολιτικής

Τομέας παρέμβασης	Προτεινόμενες παρεμβάσεις
Οικογενειακές πολιτικές και ισότητα φύλων	<ul style="list-style-type: none">• Πλήρης εναρμόνιση κανόνων και δικαιωμάτων για τις γονικές άδειες ανάμεσα στον ιδιωτικό και δημόσιο τομέα αλλά και για τους αυτοαπασχολούμενους• Εισαγωγή θεσμού μη μεταβιβάσιμης άδειας για τον πατέρα με υψηλό ποσοστό αναπλήρωσης εισοδήματος• Ελάφρυνση των εργοδοτών από το κόστος κάλυψης του μέρους των αποδοχών που καταβάλλονται κατά την περίοδο χρήσης των γονικών αδειών• Επανασχεδιασμός και ενίσχυση των υπηρεσιών προσχολικής αγωγής και φροντίδας• Επιμορφωτικές δράσεις και κίνητρα στον ιδιωτικό τομέα για τη διευκόλυνση της εναρμόνισης μεταξύ οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής και στήριξης των επιχειρήσεων στους νέους γονείς• Επανασχεδιασμός του συστήματος κοινωνικών επιδομάτων• Εφαρμογή πολιτικών θετικής δράσης και ποσοτώσεων στα πανεπιστήμια και σε δημόσιους οργανισμούς• Στοχευμένες δράσεις στους τομείς της εκπαίδευσης και της υγείας
Ενσωμάτωση των μεταναστών στην κοινωνική και οικονομική ζωή της χώρας	<ul style="list-style-type: none">• Επιτάχυνση των διαδικασιών απόκτησης νομιμοποιητικών εγγράφων• Απλοποίηση των διαδικασιών παροχής άδειας αορίστου χρόνου• Επίσπευση των διαδικασιών οικογενειακής επανένωσης• Συντόμευση και απλοποίηση της διαδικασίας πολιτογράφησης νέων μεταναστών• Βελτίωση της πρόσβασης σε δημόσιες υπηρεσίες (όπως υγεία και εκπαίδευση), ειδικά για τα παιδιά των μεταναστών• Άλλες δράσεις με σκοπό την προστασία από διακρίσεις στην εργασία, στην εκπαίδευση, στις δημόσιες υπηρεσίες και στον δημόσιο χώρο
Προσέλκυση αλλοδαπών υψηλού ανθρώπινου κεφαλαίου	<ul style="list-style-type: none">• Βελτίωση της προσέλκυσης εργαζομένων υψηλής ειδίκευσης μέσω του προγράμματος της μπλε κάρτας στην Ελλάδα• Εξέταση των δυνατοτήτων εισαγωγής προγράμματος μοριοδότησης των υποψηφίων και κατάργηση της απαίτησης να υπάρχει προσφορά εργασίας• Περαιτέρω μείωση του γραφειοκρατικού φόρτου και δημιουργία των κατάλληλων συνθηκών για τη διευκόλυνση τόσο της ίδρυσης όσο και της βιώσιμης λειτουργίας επιχειρήσεων από αλλοδαπούς επιχειρηματίες• Προσφορά περισσότερων προγραμμάτων σπουδών τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (σε όλα τα επίπεδα: προπτυχιακό, μεταπτυχιακό, διδακτορικό) στην Αγγλική γλώσσα• Αναγνώριση τίτλων σπουδών από ιδιωτικά ιδρύματα σε συνδυασμό με αξιολόγηση της ποιότητας των παρεχόμενων σπουδών τους από ανεξάρτητη ελληνική εκπαιδευτική αρχή• Απλοποίηση των γραφειοκρατικών διαδικασιών στις οποίες υποβάλλονται οι ξένοι φοιτητές• Περαιτέρω απλοποίηση των διαδικασιών αναγνώρισης πτυχίων και μείωση του χρόνου διεκπεραίωσης της αίτησης
Αναχαίτιση των μεταναστευτικών εκρμών και επαναπατρισμό Ελλήνων του εξωτερικού	<ul style="list-style-type: none">• Ενίσχυση των δράσεων για βελτίωση των προοπτικών απασχόλησης στην Ελλάδα• Εξέταση της αποτελεσματικότητας των οικονομικών κινήτρων για τον επαναπατρισμό Ελλήνων και ενδεχόμενη ενδυνάμωσή τους• Ενθέρωση των Ελλήνων του εξωτερικού για ειδικότητες με ελλείψεις εξειδικευμένου προσωπικού στην Ελλάδα

ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

- Αύξηση της απασχόλησης και της παραγωγικότητας**
- Επιδότηση του κόστους εργασίας απασχολούμενων που καλύπτουν άτομα που βρίσκονται σε άδειες
 - Κίνητρα για έρευνα και καινοτομία στις επιχειρήσεις και κίνητρα για προγράμματα ενδο-επιχειρησιακής κατάρτισης
 - Βελτίωση για επενδύσεις εκσυγχρονισμού επιχειρήσεων που βρίσκονται εκτός αστικών κέντρων ειδικά αν οι επιχειρήσεις αυτές είναι εξωστρεφείς
 - Οικονομικά κίνητρα για άτομα που παρακολουθούν προγράμματα κατάρτισης και δια βίου μάθησης σε μεγάλη ηλικία
- Αύξηση της προσφοράς εργασίας γυναικών, νέων και μεγαλύτερων σε ηλικία ατόμων**
- Θέσπιση κινήτρων σε ομάδες επιχειρήσεων για τη δημιουργία, λειτουργία και διαχείριση σταθμών ποιοτικής παιδικής φροντίδας
 - Επιδότηση του κόστους ανατροφής των παιδιών για γονείς εφόσον εργάζονται
 - Βελτίωση της ποιότητας της παρεχόμενης παιδικής φροντίδας από τους δημόσιους και ιδιωτικούς σταθμούς (πρόγραμμα "Κυψέλη")
 - Επέκταση της χρήσης της τηλεργασίας που θα οδηγήσει σε μείωση του κόστους μετακινήσεων από και προς την εργασία
 - Θέσπιση περαιτέρω κινήτρων για την παραμονή στην εργασία όσων βρίσκονται κοντά στα ελάχιστα όρια συνταξιοδότησης
 - Υποβολή αλλαγής των κοινωνικών προτύπων για τον ρόλο της γυναίκας
- Ενίσχυση του κεφαλαιοποιητικού άξονα του συνταξιοδοτικού συστήματος**
- Εφαρμογή της πρόσφατης μεταρρύθμισης της νέας επικουρικής κεφαλαιοποιητικής ασφάλισης απρόσκοπτα στη βάση πολιτικής συναίνεσης και καλών διεθνών πρακτικών
 - Ενίσχυση της επαγγελματικής ασφάλισης
 - Επαναφορά και ενίσχυση φορολογικών κινήτρων για νοικοκυριά σε σχέση με συνταξιοδοτικά προϊόντα της ιδιωτικής ασφάλισης
 - Εισαγωγή στοχευμένων φορολογικών κινήτρων ώστε μέρος των συνταξιοδοτικών αποταμιεύσεων να κατευθύνεται και να επενδύεται εγχώρια σε αρμονία και με το Ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο
 - Προαγωγή του χρηματοοικονομικού αλφαριθμητισμού
- Βελτίωση της δημόσιας διανεμητικής ασφάλισης**
- Μείωση του πλάφόν ως προς το ασφαλιστέο εισόδημα που υπόκειται σε υποχρεωτικές εισφορές
 - Μείωση του ποσοστού υποχρεωτικών εισφορών για το τμήμα των μεικτών αποδοκών κάθε εργαζόμενου έως το ύψος του κατώτατου μισθού
 - Παρακολούθηση και έγκαιρη διαχρονικά αναθεώρηση των ηλικιακών ορίων συνταξιοδότησης σε συνδυασμό με τα ελάχιστα έτη ασφάλισης
 - Δυνατότητα λήψης εθνικής σύνταξης με λιγότερα από 15 έτη ασφάλισης, μειωμένης αναλογικά
- Λοιπές παρεμβάσεις στο συνταξιοδοτικό σύστημα**
- Σύσταση εθνικής, υπερκομματικής Επιτροπής Εμπειρογνομημόνων για την παρακολούθηση των τάσεων σε σχέση με το συνταξιοδοτικό σύστημα
 - Διακρατικές συμφωνίες για την αναγνώριση συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων
 - Εναρμονισμός στη δομή χρηματοδότησης των συνταξιοδοτικών συστημάτων εντός της ΕΕ
 - Μείωση του γραφειοκρατικού βάρους εφαρμογής της φορητότητας μέσα από ψηφιακό διαμοιρασμό δεδομένων μεταξύ των ασφαλιστικών αρχών
 - Διευκόλυνση εξάπλωσης πολύ-εργοδοτικών επαγγελματικών ταμείων με διεθνή παρουσία
 - Παροχή υψηλού βαθμού ευελιξίας για δυνατότητες παράλληλης απασχόλησης των συνταξιούχων
 - Ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης για την τόνωση της απασχόλησης μεγαλύτερων σε ηλικία εργαζομένων
 - Προγράμματα ένταξης ατόμων με αναπηρία στην αγορά εργασίας

ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΠΡΟΤΑΓΜΑΤΑ

- Βελτίωση του συστήματος υγείας**
- Ανακατανομή της χρηματοδότησης και ανασχεδιασμός του συστήματος υγείας
 - Στροφή στη φροντίδα με κέντρο τον ασθενή (patient-centered care)
 - Ενίσχυση της γηριατρικής εκπαίδευσης του ιατρικού και νοσηλευτικού προσωπικού
 - Υποστηρικτικά περιβάλλοντα και υπηρεσίες για ηλικιωμένους
- Προσαρμογή του εκπαιδευτικού συστήματος**
- Καθορισμός ελάχιστου ορίου μαθητών ανά τμήμα, με καθορισμό συγκεκριμένων και στοχευμένων εξαιρέσεων για ειδικές κοινωνικές ή γεωγραφικές συνθήκες
 - Καθορισμός ελάχιστου ορίου μαθητών και τμημάτων ανά σχολική μονάδα, ιδιαίτερα στις αστικές και ημιαστικές περιοχές
 - Αποκέντρωση της διαχείρισης του εκπαιδευτικού συστήματος
 - Αυτονομία και ευελιξία των σχολικών μονάδων στην προσαρμογή μέρους του σχολικού προγράμματος στις τοπικές συνθήκες
 - Ανακατανομή της δημόσιας δαπάνης
 - Ανασχεδιασμός της λειτουργίας των παιδαγωγικών τμημάτων
 - Προσαρμογή του αριθμού εισακτέων στα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα (ΑΕΙ), με βάση τις δημογραφικές μεταβολές
 - Αναπροσανατολισμός των προγραμμάτων των ΑΕΙ με στόχο βελτίωση της ποιότητας του εκπαιδευτικού έργου, μείωση της αναντιστοιχίας προσόντων στο εργατικό δυναμικό και προσέλκυση αλλοδαπών φοιτητών

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Aiyar, Sh., Ebeke, Ch. & Shao, X. (2016), "The Impact of Workforce Aging on European Productivity", *IMF Working paper* 16/238.
- Anderson, D., Hunt, B., Kortelainen, M., Kumhof, M., Laxton, D., Muir, D. & Snudden, S. (2013), "Getting to know GIMF: The Simulation Properties of the Global Integrated Monetary and Fiscal Model", *IMF Working Paper Series*, WP/13/55.
- Carton, B., Fernandez-Corugedo, E., Hunt, B., Voigts, S. (2020), "Demographic Transition and Pension Reforms: Adding Demographics to GIMF", *IMF Working paper* 20/153.
- Daniele F., Honiden, T. & Lembcke, A. (2020), "Ageing and productivity growth in OECD regions: Combatting the economic impact of ageing through productivity growth?" Chapter 2 in *Ageing and Fiscal Challenges across Levels of Government*, OECD publication.
- European Commission (2021), *The 2021 Ageing Report, Economic and Budgetary Projections for the EU Member States (2019-2070)*, Institutional Paper 148, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Feyrer, J. (2008), "Population Aging, Human Capital Accumulation, and Productivity Growth", *Population and Development Review*, 34:78-99.
- Gunter, C., Erceg, C., Freedman, C., Furceri, D., Kumhof, M., Lalonde, R., . . . & Veld, J. (2010), "Effects of Fiscal Stimulus in Structural Models" *IMF Working Paper Series*, WP/10/73.
- Kumhof, M., Muir, D., Mursula, S. & Laxton, D. (2010), "The Global Integrated Monetary and Fiscal Model (GIMF) - Theoretical Structure", *IMF Working Paper Series*, WP/10/34.
- Maestas, N., Mullen, K. & Powell, D. (2016), The Effect of Population Aging on Economic Growth, the Labor Force and Productivity. *RAND Labor & Population Working Paper*.
- De Meijer, Cl., Wouterse, Br., Polder, J. & Koopmanschap, M. (2013), "The effect of population aging on health expenditure growth: a critical review", *European Journal of Ageing*, 10(4): 353-361.